

ХАРАКТЕРНИ ЯВЛЕНИЯ И ПРОЦЕСИ В БЪЛГАРСКОТО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ ПРЕЗ 20-ТЕ И 30-ТЕ ГОДИНИ

ГЕОРГИ ДИМОВ

През първите няколко десетилетия на нашия век в живота на българския народ се извършват дълбоки промени, резултат на съдбовни социалнополитически събития. Тези промени разместват пластове в социалната структура, променят мисловността на хората, изострят съзнанието им към политическите и нравствените проблеми на времето. Все по-интензивните дислокации в цялостния живот на обществото се открояват особено релефно в периода между двете световни войни. Великата октомврийска революция, националните погроми от Междусъюзническата и Първата световна война, последвалите революционни сблъсъци — особено първото антифашистко въстание от 1923 г., жетоките изпълнения на буржоазните власти през 1925 г., разтърсват из основи българската общественост, довеждат до дълбока социално-класова диференциация, до преоценка на ценностите, до бърза ориентация към нови философски и художествени хоризонти. Всичко това утвърждава нови критерии, внася нови измерения в културно-естетическия живот на нацията ни. В тая насока не без значение са и някои веяния, тенденции, характерни за общоевропейския духовно-интелектуален живот.

И наистина, макар генезисът на тези трансформационни процеси да отвежда и към предходни десетилетия, сега панорамата на националния ни литературен живот се обогатява и разнообразява, наблюдаваме явления и тенденции, свидетелстващи за нова естетическа и общоидеологическа ориентация. От една страна, писателите реалисти, някои от които бяха създали вече значителни идейно-художествени творби, разкриващи социалните и нравствените размествания в живота на българина, сега започват да гледат от по-друг ъгъл на човека, по-углъбено вникват в неговата многостранна душевност, разнищват психологическите му превъплъщения, нравствено-емоционалните му тежестения. Реалистичната естетика и поетика се обогатява с нови виждания за социално значимо и нравствено извисяване, за индивидуално неповторимо и общочовешки характерно.

От друга — настъпват промени и в лагера на модернизма. Както е известно, още в предходните десетилетия неговата естетика бе прилякла мнозина талантили хора на перото. Сега, по време на войните и особено в първите години след световната война, се появяват нови модернистични течения и школи, които за кратко време увличат мно-

зина от младата творческа интелигенция. Под напора обаче на разигралите се сурови социалнополитически събития, не след дълго те ше осъзнаят ефимерността на своите индивидуалистично-естетски илюзии за изкуство, откъснато от житейските конфликти, от социалните негодни, съпътстващи обикновения човек, пресъздаващо някакви надземни имажинерни светове и блянове. При сблъсъка със суровата и жестока действителност, а обвеяни и от демократичните идеи, които все по-властно са се носили из атмосферата, тези „жреци на Олимп“ стъпват на коравата земя и заживяват със страданията на хората от народа, осъзнали горчиви истини, устремили поглед към нови идейни хоризонти. И скоро мнозина от тези апологети на разните „изми“ завизват наляво, а някои дори възприемат за свое гражданско и естетическо верую социалистическото учение. И това е една от характерните черти в съдбата на българските модернисти. Само неколцина остават верни на модернистичните скрижали.

От трета страна — революционнопролетарската литература, която още в предходните десетилетия бе се извила в значителни прояви, сега бързо укрепва своите позиции. Тя е в истински подем — обогатява се жанрово и проблемно, идейно-философски, става и политически настъпателна. Все по-успешно изяснява и утвърждава своята поетика и естетика. Привлича в своята орбита все нови и нови творци, хора на интелектуалната мисъл с различна творческа нагласа. Техният фронт бързо укрепва и започва да играе решителна роля в националния литературен живот.

Разбира се, с тези три основни насоки не се изчерпва цялата сложност на картината на художествената литература, цялото многообразие в концепции и практика в усилията за естетическо претворяване на жизнени явления и душевни състояния, на съкровено интимни

Социалнополитическите, идейно-философските, културно-естетическите предпоставки, обусловили цял един нов етап в националния духовно-интелектуален живот, не остават без значение за характера и насоката на литературнонаучното и критикооценъчното мислене и практика. Дори тук тяхната роля се откроява с по-голяма сила. И очевидно — да се проследят проявите и развитието на тази „втора“ линия в литературния живот е не по-малко интересно и показателно от самите художествени произведения за характеристика на интелектуално-творческия живот на времето, за вникване в духовните процеси, за определяне насоката на литературно-естетическата мисловност изобщо. Вече не един път е подчертавано, че литературознанието, в отделните му области и насоки, участва най-активно и плодотворно в цялостното изграждане на обществото, в неговото културно-естетическо и общо-идеологическо съзряване. Неслучайно тази истина не един път са подчертавали и обосновавали големи литературоведи и мислители. Измежду тях нека споменем само казаното от Белински. Авторът на „Литературни мечтания“ подчертава, че и литературата и литературната критика (в случая той има предвид очевидно цялата литературоведческа дейност изобщо) изразяват духа на времето. Разликата се състои само във формата. „Сега въпросът за това, какво ще се каже за великото произведение, е не по-малко важен, отколкото самото велико произведение.“

Подобно съзнание не е било чуждо на българските литературни дейци през отделните исторически епохи. Стига само да се вгледаме в литературния живот от Възраждането насам, за да се уверим, че и хора-

ти на научно-критическата мисъл, и творците на художественото слово са били автори на различни жанрове литературоведчески писания. В усилията си да използват разнообразни форми за едно по-всеобхватно участие в културно-естетическия, в духовния живот на нацията ни писатели и книжовници са прибегвали често и към критикооценъчна, литературнотеоретична, културно-публицистична дейност. Това е една от характерните закономерности на националния ни литературен живот, което налага при очертаване делото на писателите да се държи сметка и за тази страна от дейността им. Толкова повече, че тук се открояват интересни прояви на тяхната всеобхватна мисловност, на техния философско-естетически свят. А и доколко има твържество или противоречия между научно-критически съждения и художествена практика, между теоретическо съзнание и непосредни художествени изяви.

Тук, разбира се, ние нямаме за задача да разглеждаме всички тези въпроси в тяхната съвкупност и взаимообусловеност. Искаме само да очертаем основните насоки, по които се е изиявявало литературоведческото мислене на епохата, да посочим по-ярките явления в тази област, за да се открие и ролята му за естетическото и интелектуално-творческото израстване на нашето общество. А да видим как нашите предходници са се отнасяли и към културното ни наследство, и към явленията от непосредния литературен живот, как са осмисляли художествените завоевания на народа ни, с оглед на неговите конкретно-исторически потребности, както и с оглед на участието ни в общочовешкия духовен прогрес.

И във връзка с това иска ни се особено да подчертаем, че при всички дълбок прелом, настъпил в цялостното световъзприемане на интелигенцията ни, при всички новаторски характер в прояви и тенденции, приемствеността с предходните здрави традиции както в областта на художественото творчество, така и в областта на литературното съзнание се откроява особено релефно. Големите завоевания на предходните поколения продължават да служат като опора в усилията за излизане на нови философско-естетически подстъпи. При всичките новаторски насоки в мислене и практика, закономерната приемственост, характерна за цялостния духовно-интелектуален живот, и тук, в областта на литературното съзнание, се чувствава все така осезателно, закономерност, съзнавана или несъзнавана в една или друга степен независимо от шумните новаторски декларации на неколцина хора на перото. Доразвивани, обогатявани с някои нови методологически принципи и естетически концепции, предходните демократически, материалистически традиции остават и сега като изходно начало и ориентир при художествено осмисляне на социални явления, на житейски конфликти, на нравствено-емоционални тежнения. Тази обективно-исторически и културно-психологически обусловена приемственост се откроява още по-релефно при историко-литературните изследвания, при критикооценъчната дейност. Дори и когато шумно се възвестяват нови теоретико-естетически манифести, в непосредната практика наблюдаваме известно разминаване между желаниа и реална действителност. Разбира се, не са редки случаите, когато индивидуалистично-естетски критерии пречат на мнозина да видят голямото идейно-художествено значение на бележити творби и от миналото, и от своята съвременност, да осъзнаят перспективните пътища, по които неизбежно ще върви бъдещото развитие на литературата. Но и при тези хора не след дълго ще настъпи преориентация и ще надмогнат свои крайни преценки и съждения.

Но нека да проследим конкретно как се е измявала националната ни литературоведческа мисъл — в различните ѝ жанрове, през разглеждания период. Доколко и в каква степен в литературоведческото мислене и практика се утвърждават нови принципи и критерии, доколко продължават да бъдат все така жизнени и перспективни предишни концепции и подходи при оценката на литературните явления и процеси от различни епохи.

Безспорно приемствеността, за която стана дума, се откроява най-вече в областта на литературната история. И то предимно при автори с академическа школовка, университетски преподаватели, които както през първите десетилетия след Освобождението, така и сега, продължават да работят ревностно за проучване и осветляване на духовното ни наследство от предходните епохи. Толкова повече, че и сега, след националната военна катастрофа и политически погроми, колкото и погледът на младите генерации да е бил устремен напред в бъдещето, за да бъдат решени съдбовни народни и общочовешки проблеми, заедно с това все повече се е осъзнавало, че опитът на историята, на многовековното ни духовно развитие е все така необходим и благотворен за по-нататъшен културен подем.

Онези наши учени, като Ив. Шишманов, Йорд. Иванов, Б. Пенев, Мих. Арнаудов — едни от първите университетски преподаватели, наред с други литературни дейци, които и в предходните десетилетия се бяха извили като проникновени литературни историци, извадили на показ толкова много от духовното ни наследство, сега с още по-голяма сила съзнават вопиющата необходимост да бъде то всеотранно изучено като предпоставка за национално самопознание и утвърждаване, като опора за създаване на нови културно-естетически ценности, а и като доказателство за духовно-творческата жизнеспособност на народа ни, чиито интелектуални завоевания все още са били твърде малко познати на външния свят. И наистина тези пионери в областта на националната ни литературна история ще работят с рядка всеотдайност и ще ни оставят бележити трудове, които са етапни в литературознанието ни, а и в културната ни историография.

И при новия етап на общественото ни и културно развитие едни от най-ревностните изследвачи на книжовния живот през националното ни възраждане Ив. Шишманов, чието име като едни от първите вдъхновени строители на родната ни наука и култура бе широко известно, а трудовете му прокарваха пъртини из непокътнати целини, продължава и сега да обнародва проникновени студии за редица книжовници от оная бележита епоха. Той живее неизменно под обаянието на тези вдъхновени пионери и апостоли на народността ни възраждане, иска да обоснове непреходната значимост на тяхното дело. С една пословична упоритост, неуморно и системно издирва всичко, което може да послужи като градиво за извайване образите на нашите възрожденци, за всеотранно осветляване на онова, което са създали в полето на родната просвета и книжнина, литература и култура. През 1926 г. Шишманов издава един обемист том „Нови студии из областта на българското възраждане: В. Е. Априлов, Неофит Рилски, Неофит Бозвели“ (СББАН, кн. XIII). Подобно на предходните си трудове и тук той ни поднася множество систематизирани и осветлени документи и свидетелства, свързани с живота и дейността на тези възрожденци. Този богат изворов материал той подлага на детайлен анализ от позициите на своя психосоциологичен метод и идва до верни материалистически

трактовки на разностранната обществена и книжовна дейност на тези бележити люде, определя мястото им в националните възродителни процеси.

Школуван народовед и филолог, литературен и културен историк, психосоциолог, Шишманов се домогва до непреходни по своята научна значимост характеристики и изводи. От конкретните явления ученият умее да изведе общия дух на епохата, да очертае посоката на усилията на възрожденските дейци, да разкрие цялото им световъзприемане, да характеризира народностните им пориви. А ще насочи и към нови дирения и изследвания. Под неговото перо личността на Априлов, на Н. Рилски, на Н. Бозвели и на толкова други възрожденци — обект на други изследвания, ни стават по-близки и разбираеми с нравствения им подвиг и книжовно дело, с всичко онова, което е давало съдържание и смисъл на целия им живот.

С истинска страст ученият се рови из наши и чужди архивохранилища и библиотеки. Из частни архиви, петимен да открие нови свидетелства за епохата. Така например когато преглежда архива на Г. С. Раковски, Шишманов се натъква на един ръкописен сборник с народни песни. И школуваният фолклорист веднага установява кой е авторът на тоя сборник, разбира голямата стойност на находката. И ще настоява критично да бъде издаден този фолклорен сборник, защото представлява интерес „както за историка, така и за теоретика на нашия фолклор“, незаменим източник за изучаване историята на народното творчество. (Вж. Априловият сборник от български народни песни в архивата на Раковски, Сп. БАН, кн. XVIII, 1919 г.).

А с каква скрупулъзност анализира ръкописите на Неофит Рилски, за да очертае неговия нравствен образ, педагогическата и книжовната му дейност, превърнал килията си в Рилския манастир в своеобразен университет, разпръскващ животворни лъчи из поробените български земи. С полюбен предмет ученият се отнася и към наследството на автора на „Мати България“, с проникновение открива генезиса на диалогичната форма — така често използвана от Бозвели, завещал ни съкровени драматично-трагични изповеди за народни тежнения и лични страдания.

В ония години все така образно и емоционално Шишманов очертава и личността на един от първите идеолози и организатори на българската национална революция Г. С. Раковски. В студията си „Раковски като политик“ (СбБАН, 1918, кн. IX) ученият психосоциолог навлиза не само във философско-мирогледния свят на „този мечтател безумец, образ невъзможен“, както го характеризира Вазов, но ни сроява и с политическата зрялост, с революционния размах на автора на „Горски пътник“, създал не само революционна призивна поезия, но осъзнал и единството на националната и социалната проблематика, а съзрял и пътища за нейното разрешаване.

Подобни характеристики ученият-родолюбец ни поднася за други възрожденци, въз основа на най-различна документация обосновава не само величавия им патриотизъм, но и социално-нравствената същност на тяхната политическа и литературна дейност. Викинал в същността на възрожденската национална идеология, Шишманов често обича да подчертава — и в изследвания, и в беседи, че нашите писатели — революционни демократи се борят не само за освобождението на България, но и за „тържеството на общочовешката правда“, че патриотизмът им е неразривно свързан с идеалите за свобода, братство и равенство на

всички народи. Привикнал да подхожда към всяко явление конкретно-исторически, да съди за значимост и полезност не от някакви отвлечени неизменни критерии, той съумява да види истинската стойност на литературни произведения, макар и лишени от чисто художествени недостатъци. Понякога — говори школуваният психосоциолог, подобни произведения въздействуват по-силно и по-трайно върху умовете и сърцата на хората, отколкото някои изящни във формално отношение творби, но лишени от по-значително идейно съдържание. Какъв по-убедителен пример в това отношение от революционната поема на Раковски „Горски пътник“, станала евангелие за тогавашните хора!

Изобщо и в трудовете на бележития литературен историк, писани през последното десетилетие на живота му, все така разнообразни в тематично и жанрово отношение, се открояват величавите образи на българските книжовници и писатели от епохата на Възраждането, пък и от по-късно време, за което ще стане дума по-нататък. Изследванията му, винаги широко документирани, ни сродяват с процеси и явления, с личности и прояви, интерпретирани и в тяхната социално-историческа определеност, и с всичко онова, което идва и от външни влияния, и от личностно-психологически предразположения, което е индивидуално неповторимо и общозакономерно.

Към края на живота си (1928) Шишманов ще иска и теоретически да обоснове своя неизменно следван „психосоциологически метод“, дълбоко убеден, че този метод дава сравнително най-широки възможности да бъдат осветлени разнообразните предпоставки и фактори на литературните процеси и явления, да се навлезе и в обективната, и в субективната същност на художественотворческата дейност. Проследявайки различните схващания за литературната история и отделните опити за обяснение на литературните явления, Шишманов идва до извода, че „психологията и социологията са двата най-яки стълба на литературната история“, заключение, изведено и от дългогодишните му занимания със световното литературно развитие. И бърза да предупреди, че тези две научни дисциплини трябва да бъдат схващани в тяхната многоаспектност и тематична диференцираност, а и в тясно сътрудничество с редица други помощни дисциплини, които имат отношение към всяка творческа дейност, дисциплини и от социално-икономическо, и от философско-естетическо естество. Имайки предвид едностранчивостта на съществуващите схващания относно същността и задачите на литературната наука, както и появата на различни метафизични теории, Шишманов обосновава необходимостта от една нова наука — литературна социология, която заедно с литературната психология би дала възможност да се навлезе и осветли както обективно-историческата, така и индивидуално-психическата страна на художественото творчество. Наложително е „литератур-историкът да бъде наистина тънък психолог и естетик, но не по-малко и социолог. Ето защо, след като създадохме една литературна психология, ние имаме нужда от една специална литературна социология, като съзидателна част от нашата наука“. Изказаните в тая извънредно интересна статия съждения и концепции, развивани преди това многократно и в лекциите си по история на западноевропейските литератури, сближават нашия учен в редица отношения с марксовия подход към литературата, насочват към разглеждане на феномените на художествено-творческата дейност. (Вж. Психосоциологичният метод в литературната история.) Нужда от една наука: литературна социология (сп. Учи-

лищен преглед, 1928, кн. 1). Подобни мисли Шишманов ще изкаже и по отношение на литературната критика, за което ще стане дума по-нататък.

И трудовете на другия талантлив изследвач на възрожденската литература Б. Пенев представляват значително завоевание на литературознанието ни. Следвайки културно-историческия метод — свойствен на повечето представители на тогавашното литературознание у нас и в чужбина, Пенев ни оставя множество изследвания, очертаващи релефа на българската литература през епохата на националното ни възрождане. Университетските му лекции, четени в продължение на дълги години върху тая литература, представляват първото систематично изложение на литературния и общо книжовния живот, разгледан и хронологически, и във връзка с всички ония разнородни явления и тенденции, които съпътствуват културно-естетическото съзряване на младата ни нация. Издадени посмъртно в четири тома — „История на новата българска литература“ (1936), тези лекционни курсове често прерастват в солидни историко-литературни изследвания. Те ни дават възможност да проследим литературния развой от Паисий до Ботев, сродяват ни с теми и проблеми, занимавали възрожденските ни дейци, изпълнени с високи народностни идеали. Тук именно университетският професор се изявява с най-добрите си качества като литературовед, неизменно търсец взаимовръзките между общество и литература, между национално-възродителни и културно-естетически процеси, държейки еднакво сметка и за обективните социално-исторически условия, и за нравствено-психологическия строй на писателя — нещо, което той не прави в критическата си дейност, посветена на съвременната нему литература, за което ще говорим по-късно. Б. Пенев смята, че ролята на социалнополитическите, обществено-икономическите фактори не е еднаква в художественотворческите процеси през отделните епохи. „Има епохи, през които литературното развитие е обусловено предимно от влиянието на културно-обществената среда, от политическите и обществените условия на даден момент. Подобна обусловеност можем да наблюдаваме в литературите на народи, които по едни или други причини са изостанали назад в културно отношение или пък живеят при изключителни политически условия, народи, у които личността е безсилна да се обособи със свои идеали и схващания и се отдава на служене на средата.“ (Вж. История на новата българска литература, 1936, т. I, с. 20.) Такава епоха той смята именно епохата на Българското национално възрождане, но не и следосвобожденската. Затова, когато пристъпва към нея, критикът вече не търси подобна обусловеност на литература и общество, прекомерно голямо значение отдава на вътрешната интуиция на писателя и на други психически фактори, затова и стига до неверни оценки на редица съвременни нему големи творци.

Както четиритомната „История на новата българска литература“, така и редицата му монографични и проблемни изследвания: за Паисий Хилендарски, П. Р. Славейков, Г. С. Раковски, В. Друмев и др., са с безспорна научна стойност, макар и нелишени от някои слабости, свойствени на историко-генетическия метод. Във всеки случай той често се домогва и до стихийноматериалистически трактовки и концепции. Макар да акцентува най-вече върху чисто естетическата страна на литературната творба, той не разкъсва формата от съдържанието, а ги разглежда в тяхното единство. „Естетическото разглеждане не трябва да се ограничи само с анализ и уясняване на стила и художествени-

те образи, а за да стигне до крайната си цел, трябва да се спрے и на други страни на художественото произведение. Единството между форма и съдържание е изразено с релефна ясност в целостта на разглежданото творение. Нужно е да се проследи в каква зависимост се намират отделните негови части от основната идея, вложена в него: дали те са слети в една неразложима органическа цялост, или, напротив, връзката помежду им е външна и случайна“ — пише Б. Пенев във встъпителната си студия „Посоки и цели при проучване на новата ни литература“ (История на новата българска литература, 1976, т. I, с. 42). Макар не навсякъде да следва тези си правилни постановки, което довежда до редица недооценки и противоречия, както се е получило например при писаното за Ботев, общо взето, вещият литературовед вярно разкрива гражданско-етичните, художествените и общокултурните достойнства на възрожденската литература, държи сметка за равнището на националното художествено съзнание на времето, за своеобразието в мислене и книжовни изяви на тогавашните хора на перото. Откроява се един неотменен стремеж да улавя исторически важното и естетически ценното, макар понякога да не дооценява първото за сметка на второто. Като литературен историк Б. Пенев се нарежда сред първата фаланга на хората, спечелили авторитета на националното ни литературознание.

Не по-малко показателни за характера на литературната ни история между двете световни войни са и трудовете на Мих. Арнаудов, посветени както на възрожденската, така и на следосвобожденската литература. И той подобно на своя учител проф. Ив. Шишманов проявява настойчиви и плодотворни усилия, за да изучи и осветли най-вече литературното ни минало, да ни сроди с личности и дела, дали съдържание на процесите за народностно утвърждаване и духовен прогрес. И този връстник на третата българска държава и доскорошен активен изследовател на националната ни литература и култура, на фолклора; който така спонтанно се стремеше да общува с днешните ни хора на научното и художественото перо, се отличава с една рядка енциклопедичност в интереси и научни занимания. Сам ученият признава: „Занимавах се с няколко научни дисциплини, защото всички те ми са драги и всички подбуждат ума ми към работа. Поред или успоредно аз навлязах в няколко царства на духа и знанието, които еднакво ме увличаха и задължаваха: славянската филология, сравнителното езиковедие и индология с ориенталистика, фолклора, българското възраждане и българската литература, сравнителната литературна история с литературна наука, философията с културната и религиозна история. . . У мене има някаква потребност от разнообразие, при което имам предвид винаги по-значителни проблеми, владеещи мощно духа ми, без това да пречи на свободното движение на мисълта ми, на наблюденията ми. Аз като че ли не можех да тегля строги граници между филология, фолклористика, литературознание, философия, културно-религиозна история и други сродни области на знанието, станали хляб насъщни за духа ми и истинска морална потребност. . . Интересът към единичните факти и въпроси се свързваше винаги с жаждата за едно по-систематично и всеобхватно тълкуване. Исках да схвана тайните на творческите извори в най-различни области и така редом с монографиите върху отделни личности и частични насоки на творчество и научна мисъл у мен оставаше жива непоклатимата страст за по-общите принципи на творчеството в изкуството и науката — специално в науката за културния ръст на човечеството и за усъвършенствуване на литера-

турните търсения и постижения от древна Гърция до XVIII—XIX век, всковете на Гюте и Пушкин. Написаното от мен в редица по-синтетични монографии би могло да послужи за доказателство за ревността ми за едно по-задълбочено и всестранио вникване в нещата, свързани с дай-дълбоките извори на човешката мисъл“ (Вж. И. Арнаудова, Михаил Арнаудов — човекът и ученият. Литературна анкета и характеристика, 1977, с. 118).

Несъмнено тези лични признания разкриват най-добре насоката на мислене, на интереси и занимания на големия учен, а и за съзнанието му относно взаимовръзките между отделните клонове на хуманитарното знание, пък и за необходимостта да се държи сметка за целия комплекс от прояви, когато се търси генезисът и се характеризира един духовно-интелектуален феномен или се търсят неговите трансформации и рецепция през отделните епохи. Впрочем такова съзнание и енциклопедичност в интереси наблюдаваме и може би в още по-голяма мяра и у Шишманов, пък и у неколцина други, макар и в много по-ограничена степен. Тази всеобхватност в поглед и трактовка е предпазвало тези учени от стеснено, еднопосочно разглеждане на толкова сложните духовни явления, често взаимосвързани, със своеобразно отражение в душевността на човека, а и в творческите му изяви. И може би всичко това е предпазвало тези учени от по-кардинални грешки, от увлечения по разни мистични и формалистични теории въпреки наличието на съществени недъзи във философски възрения и в общата им методология.

С оглед структурата на изложението ни засега ще посочим онова, което Арнаудов създава като литературен историк по проблемите на възрожденската литература. Както видяхме, тази епоха привлича особено силно първите ни учени-литератори, очевидно водени от съзнанието за нейното кардинално значение във формиране на едно ново мислене, на ново битие на българската народност, когато тя проявява неподазирани творчески сили, изяви се в съдбовни политически начинания и книжовни трудове.

Както при фолклорните си трудове, така и когато изследва живота и дейността на писатели и книжовници, на културни дейци, ученият е обладан от съзнанието за обществената и научна необходимост да се осветли всестранио оная неповторима епоха, с нейните национални пориви, философско-нравствени прозрения и културно-естетически завоевания. От позициите на културно-историческия метод Арнаудов търси обяснение на различните прояви на националния творчески дух в органическа връзка с обществените и културните нужди на българската етническа общност, с проникването на демократичните европейски просветелски идеи, раздвижили умовете и сърцата на потиснатите народи и в Югоизточна Европа. Само като се държи сметка за тоя комплекс от предпоставки могат да бъдат разбрани в пълнота както общественият и духовният свят на големите ни възрожденци, така и своеобразието на художествените и общокултурни явления — говори не един път Арнаудов.

В многобройните си изследвания и Арнаудов, подобно на Шишманов, се изявява колкото като литературен, толкова и като общокултурен историк. И той ще държи всестранио да се документира, когато изгражда образите и характеризира делото на тия белязани от съдбата люде, очертали насоката на бъдещото национално духовно развитие. Пансий Хилендарски, Софроний Врачански, Васил Априлов, Неофит Бозвели, Иларион Макариополски, Иван Селемински, Петко Славей-

ков, Г. С. Раковски, Васил Друмев, Братя Миладинови, Григор Пърличев, Любен Каравелов, Христо Ботев и мнозина други са били предмет на цялостни или по-частични изследвания, на обстоятелни монографии и проблемни студии. Тия трудове, очертаващи релефа на книжовния живот на оная епоха, се отличават с неизменни усилия на автора им да хвърли повече светлина и върху общия дух на времето, с характерните народностно-политически, нравствено-философски, културни проблеми, с домогванията на отделните социални прослойки, с вътрешните борби и външни стълкновения, съпътствували националното ни възрождение. Ученият умее с научни аргументи и логичност на съжденията да воюва за историческата истина, отхвърля всякакви опити за посетателство върху духовните завоевания на българския народ. С научна добросъвестност отдава признание на всички изследователи, работили преди него, готов е да ги подкрепи там, където те улучват истината, и да ги допълни с нови гледища, основани върху нови материали. Разбира се, и трудовете на този български учен не са лишени от несъстоятелни съждения и противоречия, свойствени на хора, формирани се в условията на буржоазното общество, с присъщата му еkleктична методология. Но следвайки логиката на фактите, тези учени, сродени с интелектуалния и нравствен свят на големи мислители и писатели, стигат често до стихийноматериалистически трактовки и характеристики.

Ако по думите на съветския литературовед А. Л. Гришунин дореволюционното руско академическо литературознание в усилията си да систематизира историколитературните знания, да ни даде теоретическа обосновка, да разкрие диалектичката връзка между литературни явления и обществен живот е способствувало за сближаване на литературната наука с марксизма, то несъмнено и трудовете на големите български, академично школувани литературоведи в редица отбощения също се доближават до едно безспорно научно мислене, до историкоматериалистическо разглеждане на литературните процеси и явления. Толкова повече, че тези наши учени отблизо са следвали принципите на руската културно-историческа школа, с видните ѝ представители като А. Н. Пипин, А. Н. Веселовски, А. А. Шахов, Д. Н. Овсянко Куликовский и др. (Вж. сб. Русская наука о литературе в конце XIX и начале XX вв. М., 1982, с. 173).

В ония две десетилетия се умножават усилията на литератори, които обръщат поглед към книжовното ни наследство било от възрожденската, било от средновековната епоха. Наред с монографичните и проблемни изследвания започват да се издават и оцелелите книжовни паметници от миналото. Други прибягват към обзорни прегледи на литературния живот за даден период с оглед на чисто практически утилитарни потребности. Така за нуждите на гимназиалното и университетско образование се появяват редица систематически исторически обзори за литературното развитие, учени пособия, обхващащи по-цялостни периоди. Изградени все върху основата на емпиричния подход, свойствен за особено популярните тогава позитивистки концепции за развитието на човешкото общество и духовна култура, или върху все така популярния културно-исторически метод, тези трудове допринасят за очертаване по-цялостно или по-фрагментарно образите и дейността на книжовници и писатели, дават ни знания за духовния живот на епохата. И тук наблюдаваме усилия за синхронна трактовка на обществено-историческо развитие и културен живот, макар понякога тази взаи-

мообусловеност да се схваща твърде механично и да не се отчитат многообразните предпоставки, въздействащи върху характера и насоката на литературата, на книжнината изобщо.

Растящият интерес към наследството се съпътствува и от усилия за обнародване на книжовни паметници, коментирани в духа на тогавашната археографска практика. В специални предговори се изтъква значението им като исторически извори за духовната ни култура в миналото. Неколцина изследователи, с по-широк поглед върху книжовния живот и на други народи, търсят да открият и онова, което идва от външни въздействия. И ако при старата българска литература се сочи ролята на византийската книжнина, то при възрожденската се изтъква онова, което идва от гръцката, сръбската и най-вече от руската литература. Все по-интензивен става стремежът българската литература да се види и на фона на другите балкански и славянски литератури, пък и в общоевропейски план — един стремеж, характерен за литературознанието ни още при първите му по-значителни стъпки.

Широката ерудираност на първите наши учени филолози — те са историци и на литературата, и на културата, те са фолклористи и етнографи, езиковеди и археолози, — им помага да пристъпват към книжовните паметници от различни страни, да им дават всестранно описание, да ги свързват с прояви от други области на духовно-интелектуалния живот. Така например проф. Йордан Иванов, който по-рано бе обнародвал редица книжовни извори, сега публикува „Богомилски легенди“ (1925), „Старобългарски разкази“ (1935). Тези публикации дават възможност да бъдат видени от нови страни богатствата и разнообразните жанрови форми на старата българска литература. Направените характеристики, колкото и да са непълни, подсказват за интересни виждания и интерпретации.

В подобна насока работи и проф. Йордан Трифонов. Трудовете му, появили се през разглеждания период, допълват с нови черти картината на културния живот в средновековна България, както и през епохата на османското владичество. Изследванията за Кирил Философ, за Йоан Екзарх, Презвитер Козма, Константин Костенечки, макар и изградени на принципите на филологическата школа, допринасят в значителна степен за осветляване на делото на тия първи български книжовници, които и днес продължават да привличат вниманието на наши и чужди специалисти.

Все такова историографско и познавателно значение имат и работите на Васил Киселков. Книгите му за Презвитер Козма и неговата беседа против богомилите, за Панонските легенди, за Житието на Теодосий Търновски, за Григорий Синаит, за българската книжнина през Симеоновия век, за Григорий Цамблак и Климент Охридски го представят като ревностен изследовател, с подчертан усет да открива и коментира богат материал, да търси взаимовръзките му с други подобни явления. Задълбочените му познания по старобългарски език позволяват да преведе редица паметници от оная епоха на съвременен български език и по този начин ги прави достъпни за новите поколения.

Делото на тези български медиевисти е безспорен влог в изучаването на старата българска книжнина, служи като изходно начало на днешните ни специалисти, които вече от съвременни археографски и методологически позиции разкриват непреходното историческо значение на тая литература — бележито явление в общоевропейската култура.

Прави впечатление, че дори и хора, свързани по-непосредно с текущия литературен живот, и те често се занимават с отделни проблеми на старата и възрожденската литература. Литератори, като Божан Ангелов, Георги Константинов, Васил Пундев, Цветан Минков и др., създават трудове с подчертан изследователски или по-популярен характер, някои от които служат и за учебно-образователни цели. Книгите на Божан Ангелов „Исторически очерк на старата българска литература от началото до от. Паисий“ (1923), „Исторически очерк за новата българска литература от Паисию до днес“ (1924), очертават основните моменти в многовековното ни литературно развитие, разбира се, в един емпиричен, културно-исторически план, и то понякога твърде схематично. Макар в тях да има повече описания, отколкото анализи и обобщения, повече фактически данни, отколкото идейно-естетически трактовки, те утвърждават реализма в българската литература, изтъкват нейното народностно и културно-възпитателно значение.

В изследванията си за първите български стихотворци или за българските литературни отношения В. Пундев се домогва до сериозни характеристики и изводи, някои от които и днес запазват своята научна значимост. Подобно значение имат и някои от историко-литературните работи на Г. Константинов, особено студиите му за В. Друмев, Л. Каравелов, Раковски, за възраждането в Македония и др. При все, че и те страдат от непълнота на материала и от методологическа хетерогенност, а и от липсата на един по-последователно прокаран историко-диалектически подход, в онзи етап те играят положителна роля в изучаване на литературното ни наследство.

Изобщо не може да не се признае, че през десетилетията между двете световни войни е направено немалко за изучаване на литературата до Освобождението, за разкриване на нейната историко-познавателна значимост, на народностните ѝ и културно-естетически качества, макар и не с необходимата широта и многоаспектност. Разбира се, различни са приносите на отделните автори в тая област, както и нееднакви са методологическите им позиции. Но и при всичката им еkleктичност, мнозинството от тия литератори непреднамерено изучават фактите, издирват ги с голямо старание, домогват се до редица материалистически трактовки, до характеристики и изводи, които са на равнището на най-добрите прояви на тогавашното немарксистко литературознание. А то, общо взето, върви по линията, следвана от френските социолози, от философския позитивизъм или от руската културно-историческа школа. При всичкото преобладаване на биографизма и описателството, един всизменен историзъм се откроява у почти всички автори, изследващи книжовното ни наследство. Историзмът се чувствава и когато говорят за социалната обусловеност на литературата, и за чужди влияния, и за приемствеността и оригиналността, както и за народностно възпитателната значимост на едни или други съчинения, за техния генезис и рецепция, за ролята им в самопознанието на българина и т. н. У големите учени налице са и плодотворни усилия да търсят и откриват закономерности в литературното и общокултурното развитие, да отчитат както обективно-историческите, така и индивидуално-психологическите фактори, а и ролята на традициите в духовните процеси. А, както видяхме, много от историко-литературните изследвания говорят и за стихийноматериалистически подход, а при Шишманов и за доближаване до някои марксистически концепции.

В създаденото в областта на литературната история от ония поко-

ления литератори, при всичките неизбежни противоречия и слабости от различно естество, които съглеждахме в наше време, не ще намерим, с някои частични изключения, цялостни трактовки с явно формалистичен, мистичен, реакционно-идеалистически характер. По съдържание, по дух и обща насока, по вътрешен патос тези трудове ни поднасят полезни знания, сродяват новите поколения с благородните усилия на литературната ни интелигенция да изведат от забвение духовното ни наследство, да разкрият неговите гражданско-етични и културно-естетически богатства, да го направят опора и стимул за по-нататъшни завоевания на българския творчески дух. Но за съжаление това важи в много по-малка мяра, когато предмет на техните изследвания, анализи и оценки станат писатели и произведения от новата следосвобожденска епоха, особено техни съвременници, или пък когато се касае за творци със социалистическо-революционно мислене. Тук неколцина от утвърдените литературни историци, изявили се с подчертан реалистичен подход към литературните явления, сега като оперативни литературни критици отстъпват от тези позиции и стигат до неверни трактовки и оценки на съвременни писатели.

Това разминаване между литературния историк и оперативния литературен критик се откроява най-очевидно при Боян Пенев — един от малцината университетски преподаватели, занимаващи се и с активна литературно-критическа дейност. И тук именно той отстъпва от стихийноматериалистическите си позиции, от културно-историческия подход, така характерни, както видяхме, за изследванията му върху литературата на предходната възрожденска епоха. Впрочем подобна двойственост наблюдаваме и при някои други литератори в една или друга степен, но при Пенев тези противоречия са сякаш най-категорични.

Темпераментен и надарен критик, Б. Пенев живее най-непосредно със съвременната нему литература, пише почти за всички писатели — негови съвременници: Ив. Вазов, Алеко Константинов, Т. Г. Влайков, Ст. Михайловски, Пенчо Славейков, П. К. Яворов, Петко Тодоров, Кирил Христов, Елин Пелин, Г. П. Стаматов, Йордан Йовков и за мнозина други автори на произведения в стихове и проза. При тяхната характеристика, при оценка на едни или други техни творби, при определяне мястото им в литературния развой се проявяват неговите литературни пристрастия и предубеждения, естетските му възрения по отношение смисъл и значение на литературата при новите условия на националното ни обществено и духовно развитие. Той недооценява или направо отрича писатели и творби с подчертан гражданско-социален патос, с актуална обществено-политическа тематика, пресъздаващи от реалистични позиции моменти и страни от непосредния живот или на предходни исторически епохи. По думите на Пенев писателите реалисти не били способни да се домогнат до по-углъбено вникване в човешката душевност, до разкриване на нравствено-психологически въздействия, до философски прозрения. Вещ познавач на полската литература, Пенев призовава и българските писатели да се поучат от ония нейни произведения, характерни със своя нравствено-религиозен, мистичен патос, пресъздаващи някакъв имажинерен, надземен свят. От съвременните нему писатели ценя единствено хората около кръга „Мисъл“, и то главно ония техни произведения, които стоят настрана от житейските проблеми или ги пресъздават в един отвлечен хуманистичен план, чиито герои живеят с някакви илюзии за висша нравственост и морално усъвършенстване.

Без да бъде привърженик на теорията за самоцелно изкуство, В. Пенев ратува за литература, която да се вглъбява в душевните терзания на човека, да разкрива неведомите тайни на човешката душа, да гласка към размисъл за висши, свръхземни неща. Школуван критик, той попада под силното влияние на индивидуалистично-модернистичните теории, така характерни у нас в началото на новия век. Пенчо Славейков става за него кумир и критерий за съвременен писател, чужд на проблемите, на „врявата на деня“. Тези му елитарни, индивидуалистично-модернистични, в духа на немската естетическа доктрина, възгледи са прокарани в много негови критически статии, намират системно изложение и в програмната му студия „Основни черти на днешната ни литература“ (сп. Златорог, 1921, кн. 4—5). В най-общи линии Пенев продължава, а в някои случаи и задълбочава линията, утвърдена от сп. „Мисъл“ в края на миналия и началото на нашия век — линия, поддържана по-късно, в периода между двете световни войни, от сп. „Златорог“, на което нашият критик е активен сътрудник.

Разбира се, не всичко, писано от В. Пенев за писателите, които вървят настрана от неговите естетско-индивидуалистични концепции, проявявани в твърде синкретични форми, носи яркия печат на тези му възрения. Човек с богата култура, той живее интензивен духовно-интелектуален живот, с изострено чувство към националните и социалните неправди, дълбоко ненавижда еснафството и примитивизма, духовната убогост, прагматизма на тогавашното общество. Стреми се да разшири хоризонтите на българската литература, тя да подхваща и теми от повисш общочовешки духовен разред. Вътрешно симпатизира на ония прогресивни сили, които мечтаят за демократично устройство на света. Колко показателни са в това отношение мислите, изказани в статията „Нашата интелигенция“ (1924), както и в „Дневника“ му. Общуването с големите европейски литератури, особено с полската, за някои от които представители като Мицкевич, Сенкевич, Словацки, Жеромски той написва и проникновени статии, укрепва убеждението му в необходимостта и у нас да се появят произведения, третиращи вечните проблеми на живота, изконните стремежи на човешката личност, нейните пориви за нравствено съвършенство и културно-естетическо възможване. За съжаление той абсолютизира единствено тази линия на създаване на художествени ценности и отрича почти всичко, което е близко до живата реалност, до суровата правдивост, до онова, което съпътствува човека в непосредното му битие.

И при все това, при всичката ограниченост на индивидуалистично-естетските му критикооценъчни критерии, при всичката еднопосочност в разбиранията му относно предпоставките за появата на голяма, непреходна художествена литература, при всичките пристрастия и субективизъм при оценката на съвременните му писатели — черпили вдъхновение и материал от непосредната действителност, В. Пенев се извисява като литератор от голяма величина, извоювал си едно от най-първите места в развитието на българското литературознание, подсказал и за нови хоризонти на българското художествено слово.

* * *

Застъпваните от В. Пенев теоретико-естетически и критикооценъчни принципи особено ревностно се утвърждават от сп. „Златорог“ (1920—1943). Както вече бе подчертано, то продължава линията на сп.

„Мисъл“, става проводник на възгледни, характерни за официалната тогава буржоазна критика. Макар че в него сътрудничат и редица демократични писатели — създатели на ярки прогресивни, реалистични и хуманистични произведения, неговият главен редактор Вл. Василев води борба срещу революционнопролетарската литература, която е в бурен подем през 20-те и 30-те години, яростно отрича Хр. Смирненски — вестителя на социалистическо-реалистическата поезия в България. Писания от подобен характер, които не са редки на страниците на „Златорог“, основателно извикват острата реакция на марксистическата критика. Но понякога на страниците на списанието се явяват и критически писания с по-еклектичен характер, оценяващи вярно значителни художествени явления, улавяйки правдиво техния жизнен патос и народностно-възпитателна значимост.

След войната както в художествената литература, така и в критическата дейност се появяват твърде разнопосочни тенденции. Наред с усилията да бъдат продължени традициите на големите ни писатели, макар и обогатени с нови виждания и разбиране за сложния свят, който литературата следва да претворява, появяват се и критически писания, твърде едностранчиви и противоречиви по методологически позиции и конкретни оценки, твърде хетерогенни по естетически концепции. А понякога оценките са резултат и на извънлитературни съображения, каквито впрочем е имало винаги.

Така в началото на 20-те години по страниците на новопоявилите се модернистични списания, като „Везни“ и „Хиперион“, ще срещнем не една статия, утвърждаваща поетиката и естетиката на символизма, на експресионизма и на някои други нашумели тогава течения. Някои автори дори шумно възвестяват, че бъдещето на литературата именно принадлежи на модернистичните школи. В статията си „Две основни течения в българската литература“ (сп. Везни, 1920—1921, кн. 1) Людмил Стоянов непримримо критикува писателите реалисти, че създавали поезия „на бита, на тълпата“, а „не на духа, на вдъхновението“, че Вазов бил извършил неппростим грях, загдето „принизи светлото име на изкуството, като повлече по площадите неговия висок култ и оскверни неговата пурпурна мантия“ и т. н. В подобен дух и Гео Милев вещае бъдещето на литературата, която щяла да се развива според каноните на символизма и експресионизма. Твърдения от такъв характер тогава не са рядко явление¹.

Но както вече бе отбелязано, по силата на бурните социални процеси и политически сблъсъци, скоро апологетите на тия разнообразни „изми“ ще отрезвеят. У тях настъпва дълбока идейно-естетическа еволюция. Дори и такъв теоретик на символизма като Ив. Радославов не един път ще излезе в защита на някои наши писатели реалисти, спори с техните отрицатели, говори с преклонение за големите руски и западноевропейски писатели. В един момент, когато Ив. Вазов бе отричан и отляво, и отдясно, Радославов пише с верни разбирания за непреходното значение на народния поет. А същото прави и Гео Милев — редакторът на „Везни“. Пророкувал наскоро пълното тържество на модернизма, той ще напише една от най-проникновените статии за автора на „Под игото“ — една оценка, която най-плътено се доближава

¹ Очевидно списания като „Златорог“, „Хиперион“, „Везни“, както и литературният кръг „Стрелец“ заслужават една по-диференцирана характеристика, каквато тук няма възможност да бъде направена.

до днешните наши характеристики. Нещо повече — не ще минат и няколко години, тези непримирими апологети на модернизма като Л. Стоянов, Гео Милев и др. ще изживеят истински прелом, ще еволюират толкова наляво, че ще утвърждават със същата непримиримост приндиците не само на реализма, но и на революционно-социалистическата литературна теория и критика. А такъв завој настъпва и у други писатели на времето, което представлява и една от особеностите в съдбата на българските модернисти. Наистина каква дълбока пропаст дели двете списания „Везни“ (1919—1922) и „Пламък“ (1924—1925), редактирани и двете от Гео Милев. Именно от страниците на „Пламък“ той ще възвести новото си теоретико-критическо верую, което се родее с революционното социалистическо учение. Страниците на списанието ще станат трибуна на прогресивната, на революционната българска, съветска и световна литература. Тук ще види бял свят и революционната поема „Септември“, донесла смъртта и безсмъртието на поета критик.

Подобно идейно-естетическо преориентиране наблюдаваме в ония години и при други писатели, които доскоро са творили в духа на символизма или на други модернистични течения. Трагично-драматичните събития, довели и до разрастването на социалистическото движение, стимулират процесите на идеологическа преориентация, творческата ни интелигенция все по-дълбоко осъзнава гражданския си и хуманен дълг, отговорността си за обществения и духовния прогрес на народа си, на човечеството. Едни ще се възвърнат към здравите извори и традиции на реализма, за да го обогатяват с по-широки концепции относно жизнена и художествена правда, относно социален и естетически идеал, други ще обърнат взор към социалистическата естетика, която в ония години привлича значителна част от прогресивно мислещите хора.

При всичката сложност на социалните и идеологическите процеси умножават се и печатните органи, които утвърждават жизнено правдивата, хуманистична литература. Пропагандатор на тая литература, разбираана в нейната многоаспектност, като израз на цялата сложност на обществената действителност, на човешката душевност, на мисловните, правствените, емоционалните търсения и изживявания стават едни от най-авторитетните литературни списания и вестници, излизали през ония две десетилетия, като „Развигон“ (1921—1927), редактирано от проф. Ал. Балабанов и Елин Пелин, „Българска мисъл“ (1925—1943) — редактирано от проф. Мих. Арнаудов, „Ведрина“ (1926—1927) — от Ал. Страшимиров, „Литературен глас“ (1928—1944) — от Д. Б. Митов, „Изкуство и критика“ (1938—1943) — от Г. Цанев и др., да не говорим за социалистическите периодични издания или за онези, които като „независими“ са били трибуна на писателите социалисти и комунисти, за които изданията ще стане дума по-нататък.

Както от страниците на тия и на други издания, така и в отделни студии и статии се разглеждат в критико-аналитичен, проблемен или културно-публицистичен план прояви на едни или други писатели, изтъкват се народностните, хуманистично-правствените, художествените достойнства на техни съчинения, изказват се съждения по теоретически и практическо-творчески въпроси, изтъква се своеобразието на художествената дейност, сочи се доколко литературата ни е в съзвучие с духовните потребности на хората, доколко отразява съществени страни от миналото или от непосредната съвременност. Често се говори и за незавидното материално положение на творческата интелигенция, принудена от несгоди и лишения да се отклонява от своето призвание

или да говори с езоповски език за неща, за които трябва високо да се тръби.

И през този период характерна черта на литературния ни живот е, че с критическа дейност се занимават и учени, и писатели, и други книжовници. Дори и онези университетски преподаватели, чиито основни интереси са в областта на литературната история, както напр. Ив. Шишманов, Мих. Арнаудов, и те често излизат с литературнокритически статии, макар и не с оная активност, която е присъща на Б. Пенев. И техните критически писания се отличават с подчертан усет за обществено и културно-естетически ценното, с правдиви разбирания за призиванието на писателя, за различните предпоставки на художествено-творческата дейност, за задачите на хората на поетическото слово. А Шишманов дори подсказва и насоката, по която ще се развива в бъдеще литературата. Тези свои прозрения той споделя най-вече в университетските си лекции върху западноевропейските литератури. Но характерни са и съветите, които той отправя към Вазов след тържественото отпразнуване на юбилея му през 1920 г. След всенародното признание поетът, по думите на Шишманов, трябва да се насочи към социална тематика, да пресъздава тревогите и стремежите на човечеството, изправено на кръстопът след войната. „Ти, който се възхищаваш толкова от Виктор Юго, трябва да нагласиш като него лирата си на други акорди, по-общочовешки — за всемирна любов, за братство и хуманност.“ Нещо повече — иска от поета да покаже, „че и ти умееш да страдаш с унижените и оскърбените, че твоето сърце е чувствително за тяхната мизерия и техните болки, че певецът на „Не се гаси туй, що не гасне“ не е бил никога поет само на една класа (буржоазията) — както са го обвинявали тогава социалистите, — и че който умее с такъв свещен патос да възпява труда изобщо, не може да не благоговее и пред труда на индустриалния работник... Ето какво очаквам аз от едно твое по-дълго пребиваване в Европа... Досега ти си бил предимно национален поет. Аз се надявам да те видя още и певец на общоевропейските идеали и копнежи“ (писмо на Шишманов до Вазов, 12. XII. 1920).

Към социално значимата тематика Шишманов ще насочва и други български писатели, ще настоява произведенията им да бъдат съзвучни със страданията и тежненятия на народа, изпълнени с хуманистичен патос, стимулиращи към по-високи обществени и нравствени идеали. Ученият литератор високо цени ония писатели, които са били отричани или подценявани от официалната критика, неспособна да види истинските народностни, културно-естетически, правствено-хуманистични ценности. Колко показателна е в това отношение и бележитата статия на Шишманов „Алеко Константинов от едно ново гледище“ (сп. Училищен преглед, 1927, кн. 8), която статия, между другото, е и най-правдивият отговор на всички ония писания, които недооценяваха художествения талант на големия писател реалист, чиито автори не виждаха огромната му култура, не разбираха същността на литературното му наследство. Аргументирано ученият обосновава оригиналността на Алековото дарование, съумял чрез блестящи стилно-езикови средства да разкрие социални недъзи и нравствени деградации в тогавашното буржоазно общество. Този проникновен изследвач на литературното ни и културно минало живее и най-отблизо с непосредно протичащия литературен живот, насърчава големите ни писатели и в техните житейски несгоди, и в творческите им терзания и пориви. А в специална статия ще обоснове

и „Задачите на литературната критика от психосоциологическо гледище“ (сп. Българска мисъл, 1925, кн. 2), една статия, която заема свое място в националната ни литературоведческа книжнина. Обявявайки се против всяка догматична критика — в нейните различни превъплъщения, ученият сочи, че нейната задача е преди всичко да открива таланта на писателя и да му разчиста пътя, да подготвя публиката да оцени тоя талант, без обаче да има претенции на „папска непогрешимост“. Критиката трябва да се отнася с разбиране и симпатия към истинския, към искрения талант, да предпазва публиката от вредни увлечения и фатални грешки.

В литературоведското дело на Мих. Арнаудов немалка част заемат и критическите му работи. От страниците на редактираното от него сп. „Българска мисъл“, пък и в отделни студии, портрети, статии, рецензии той утвърждава делото на големите ни писатели, компетентно издава съчиненията им, рисува образите им като изразители на съкровени народниостни и хуманистични тежнения, на нравствени идеали, на психологически колизии. Близките отношения на учения с такива писатели като П. К. Яворов, К. Христов и др. са му дали възможност да навлезе в техния житейски и духовен свят, в творческата им лаборатория и да ни дари с трудове, значими и с психографските си наблюдения. В това отношение особено се откроява анкетата му с Яворов, която и сега продължава да бъде настолна книга за всеки занимаващ се с тази сложна, титанична личност. А издадената през 1934 г. монография „Психология на литературното творчество“ е уникален труд по своята концептуалност и богатство на наблюдения и анализи, оценен по достойнство и в наше време, и то не само у нас, въпреки наличието на отделни несъстоятелни съждения от днешно гледище. Неслучайно тя бе преиздадена у нас през 1965 г., а бе преведена и на руски език в Съветския съюз.

Погледът на учения често е привличан и от големите европейски писатели, към които той се отнася с голямо преклонение, особено към Пушкин и Гьоте, оставил ни и проникновени очерци за мюзина класици на световната литература. А в книгата си „Основи на литературната наука“ ни дава систематично изложение на развитието на литературоведческото мислене от Платон до Веселовски и Вунд. Носещи печата на времето, когато са писани, те разкриват и хетерогенния характер на методологията на автора им, и усилията му за едно непредубедено културно-историческо отношение към личности и проблеми, давали съдържание на литературния живот през отделните епохи.

С литературнокритическа дейност в ония години се занимават хора от различни поколения, с различна формация и насока на естетическо мислене, пък и с различни критерии и вкусове: Г. Константинов, Божан Ангелов, Цв. Минков, Петко Росен, В. Пундев, К. Кълъбов, Ал. Балабанов, М. Генев, Ив. Мешев, Д. Б. Митов, П. Диеков и още много други. В обзорни статии и портрети, в прегледи и рецензии те улавят в една или друга степен своеобразните черти в делото на по-значителни или по-скромни писатели като изразители на живота на народа в различните му аспекти, на отделните прослойки в него, с онава, което ги характеризира в бит и мисловност, в домогвания и страсти. В някои от тия критикооценъчни писания се открояват плодотворни усилия за навлизане и в своеобразието на писателската творческа индивидуалност, правдиво се сочи с какво са обогатили духовната ни култура, извисили са естетическия вкус. Рядко обаче ще срещнем по-зна-

чителни монографични студии, домогващи се до цялостни характеристики и изводи било за целокупното творчество на писателя, било за насоката на общия литературен процес, за неговото богатство откъм социално-нравствени дирекции и художествени завоевания.

Във всеки случай налице са усилия за един все по-широк поглед върху литературния живот у нас и в чужбина. Все по-често започват да се появяват статии за чуждестранни автори — руски, балкански, западноевропейски, пък и от другите региони на света. При това мнозина от тези наши критици проявяват интерес и към литературното ни наследство, където се домогват до по-значими характеристики, освободени от преубеждения, симпатии и антипатии, неизбежни често, когато се пише за хора на текущата литературен живот. Не може да не направим впечатление, че тези, които се занимават и със създаденото от прелходните епохи, съумяват да се извисят и до по-верни критерии при оценка на литературните явления, дори и от своята съвременност. А това още един път потвърждава необходимостта от историзъм в критическите писания, от съчетаване на историко-литературния с критико-аналитичния, оценъчен подход. Колко показателна в това отношение е напр. книгата на В. Пундев „Днешната българска лирика“ (1929). Явления от подобен характер наблюдаваме и при други критици от ония две десетилетия, чието дело заслужава специално разглеждане.

Макар често пъти подходът, характеристиките и оценките им да са твърде еkleктични и да носят печата на едни или други литературно-критически направления, доминиращото в тези критически работи е все пак стремежът да се пристъпва към автори и произведения със съзнание за своеобразието на художественотворческата дейност, да се търси в тях онова, което спомага за осъзнаване на социалните, нравствените проблеми на времето, което тласка към размисли за граждански и човешки дълг. Като изключим неколцината критици, поставили перото си в служба на официалната буржоазна власт, или пък онези, които още не бяха се освободили от увлеченията си по модните „изми“, хората на критическата мисъл искрено се стремят към една по-обективна трактовка на литературните явления, доколкото им е позволявала, разбира се, професионалната подготовка и талант.

При всичката хетерогенност и противоречивост в критикооценъчни критерии, при всичката разнопосочност на съждения и характеристики при утвърждаване или отричане на едни или други литературни явления могат да бъдат очертани най-общо няколко линии в тогавашната литературнокритическа практика. От една страна, продължава линията, която съди и оценява от реалистични позиции, като все повече разширява своя теоретико-естетически диапазон, проявява все по-углъбени разбирания за разнородните насоки на художествената дейност, за богатството на жизнената правдивост, за своеобразието на творческата личност. От друга, модернистичната и естетска критика, която често се разминава с истинските художествени стойности, а се застъпва и за една литература, откъсната от суровите житейски проблеми, пресъздаваща само вътрешния, психологическия свят на човека. Същевременно мнозина от представителите на тая критика, търсейки и защитавайки измеренията на едно по-усложнено художествено мислене, воювайки за изкуство, което да бъде духовно откровение и да разкрива „тайните на живота“ („Не в природата, не в действителността, се крият изворите на изкуството — а в свръхдействителния мир на нашите абстракции“ — пише Г. Милев във „Везни“ 1919, кн. 3), се обя-

яват срещу натурализма и регистраторството в художествените произведения, изискват творчеството да се приспособи към изменените духовни потребности на човека. Пренебрегвайки социалната проблематика, те искат от литературата да разкрива предимно вътрешните преживявания на личността. И в тая насока те проявяват една по-висока естетическа мяра, тънък усет и проникателност. Неслучайно усилията за утвърждаване на нови естетически и критикооценъчни критерии се съпровождат и с появата на безспорни постижения и в поезията, и в прозата, както е при Гео Милев например.

Но апологетите на подобна критика с нейните разнородни превъплъщения, както вече бе отбелязано, скоро тръгват по нови пътища, по пътя на осъзнаване на суровите повели на реалния живот.

От трета страна — все по-ярко се налага марксистическото теоретико-критическо мислене, което, както ще видим, започва да играе все по-решителна роля в обществената и интелектуалния живот на времето.

Разбира се, в практиката съществува и преливания в една или друга посока, смесване на различни оценъчни критерии, на различни подходи, които трудно могат да бъдат причислени към една от очертаните три основни линии. Твърде сложната и разнородна панорама на социалния и идеологически живот в ония десетилетия безспорно се отразява и върху литературнокритическото мислене и практика. И всяко схематизиране на богатството на критикооценъчни изяви и дирения би обеднило картината на литературния живот, който винаги е толкова богат от неповторими личности, на творци със свое виждане и преценка на литературните явления.

В ония бурни и преломни десетилетия особено интензивно се развива и утвърждава марксистическото литературознание, най-вече марксистическата литературна теория и критика. Завоювало още в края на миналия век високи върхове чрез дейността на основоположника на българското социалистическо движение и на някои негови следовници, сега марксистическото мислене се разгръща на широк фронт, привлича все повече хора на перото.

Малко са наистина страните като България, в които въпросите на литературната критика са намирали толкова широко място по страниците на социалистическия, на антифашисткия печат в периода след Октомврийската революция. Причините? — От една страна — материалистическото литературнокритическо наследство на българските възрожденци, чиито плодотворни традиции Д. Благоев обогатява и развива вече върху основата на марксистическото учение. От друга — все по-ясното общуване със съветската теоретико-критическа мисъл, която в ония две десетилетия се развива с бурни темпове, преминавайки през много перипетии, преодолявайки увлечения и заблуди, докато се осъзнаят в пълнота и широта истинските марксистически концепции, принципите на Ленин по въпросите на литературно-художествената и литературно-научната дейност. От трета — високото съзнание, което е имала българската социалистическа интелигенция относно ролята на литературата, на културно-естетическата дейност изобщо за утвърждаване на комунистическата идеология. Тази наша интелигенция ще търси различни форми на изява, ще преодолява много трудности, ще се стреми към все по-творческо общуване с писатели и организации от други страни.

Както вече бе отбелязано, още в началото на 20-те години започват процеси на ускорено идеологическо преориентиране, на търсене на нови пътища за служене на по-високи обществени и естетически идеали.

И след този социално-философски и литературнотеоретически кипез, сред тази буреносна политическа атмосфера социалистическата литература и литературна критика печелят все по-широк терен, започват да играят все по-активна роля в духовния, в общоидеологическия живот на страната.

Когато днес разгръщаме страниците на официални и неофициални социалистически и други прогресивни издания от периода между двете световни войни, ние се удивляваме на всеотдайността на онова поколение писатели и литературни дейци, на тяхната непримиримост и прорзорливост. Преодолявайки много схематични постановки, в непрестанен спор с хората от буржоазния лагер, пък и със свои, те се стремят да осъзнаят по-дълбоко и творчески учението на социализма в духовната област, да осветлят пътя на раждащата се социалистическа литература и култура, да обосноват тяхната новаторска същност и историческа перспективност, както и приемствеността им с предходното наследство. (По-подробно за облика и дейността на тия периодични издания вж. В. Колевски. Патосът на Октомври, 1967.)

Един от най-ревностните и плодотворни критици в онова време е Георги Бакалов, който още в началото на века бе се изявил като човек, който живее непосредно с проблемите на литературата, очертава бъдните ѝ перспективи. И той, подобно на своите учители, продължавайки да бъде под силното влияние на Плеханов, на неговия естетически кодекс, пише теоретически и критически статии за български и чужди писатели, групира около основаното от него списание „Нов път“ (1923—1925) млади прогресивни и пролетарски писатели, сочи характера и перспективите на революционнопролетарската литература, воюва срещу неправилни постановки на пролеткултовската теория. Още в програмната статия „Задачите на „Нов път““ (I. XII. 1923) се подчертава, че списанието ще се бори за създаване на ново изкуство, което да формира бунтовна душевност у съвременника, призван да разруши стария свят. „Ролята на това изкуство в това разпадане на стария свят и раждане на новия е от първостепенно значение. То е един от най-важните фактори за създаване душата на новия човек и за изграждане на новата култура. То е едно от най-мошните средства за разпалване на оня свещен огън в душите на потиснатите и онеправданите, чрез които днешният гниещ свят ще бъде подмладен и пресъздаден.“ И наистина, макар да е съществувало твърде кратко време (то бива сиряно след априлските събития от 1925 г.), списанието изиграва революционизираща роля сред тогавашната демократична интелигенция. Колкото и безапелационно критичен и непримирим към „отсрещния“ лагер, толкова Бакалов е бащински отзивчив към всички съдейници на освободителното дело на пролетариата. Бакалов пръв оцени по достойнство литературата — отзвук на септемврийските събития от 1923 г., която той сполучливо нарече „септемврийска литература“, чийто представители се утвърдиха именно на страниците на „Нов път“. Макар да не е могъл да се ориентира по отношение на някои неправилни постановки, утвърждавани тогава и в младата съветска република, той верно съглежда новаторската същност на съветската литература, пръв заедно с Г. Цанев видя голямото дарование на Хр. Смирненски, написа възторжена статия за стихосбирката „Да бъде ден“, която стихосбирка тури началото на социалистическия реализъм в българската литература. Докато стиховете на възторжения певец на Октомврийската революция бяха яростно отричани от буржоазната критика, Бакалов

и неговите съратници разкриха съвременно тяхната новаторска идейно-естетическа значимост.

Бакалов пръв обнародва на български език и бележитата статия на Ленин „Партийна организация и партийна литература“, която, печатвана по-късно неколнократно, спомага за правилното ориентиране към истинско научно-творческо отношение по проблемите на литературата.

За равнището на марксистическото теоретико-естетическо мислене в България през първото десетилетие след Октомврийската революция особено показателен е трудът на Бакалов „Беседи по изкуството“ (1924). Тук най-ясно са изявени и завоеванията, и несполуките, когато се разглеждат в теоретичен план основни въпроси на изкуството от позициите на марксизма. Но макар и с някои несъстоятелни и противоречиви съждения, неизбежни по онова време, пък и поради обстоятелството, че книгата е изградена в полемичен план, „Беседи по изкуството“, заедно със статите на Бакалов от ония години, като „Борческа поезия“, „Трудова поезия“, „Новото в нашата поезия“, дават явна характеристика на основни черти на социалистическата литература. Подобно на Бакалов и Г. Цанев в статията си „Към социална поезия“ призова писателите да навлязат в най-съкровните страни на човешката душевност, да рисуват човека не извън времето и пространството, а да го видят в неговите реални очертания, страдания и надежди. Подобни съждения срещаме и в статии от други автори по това време, като Кр. Кюлявков например.

По същото време, началото на 20-те години, бъдещият бележит философ-марксист и литературовед Тодор Павлов в статията си „По въпроса за отношението ни към изкуството“ (1923) нашироко обосновава марксистическите концепции за литературното и културното наследство — така нихилистично отричано от късогледни апологети на „чистото пролетарско изкуство“. Позовавайки се на изказвания на класиците на марксизма, аргументирано сочи, че пролетиратът е истински наследник на всичко ценно, завоювано от предходните поколения и епохи, аналитично оборва сектантския подход на някои среди към духовната култура на миналото. И по-нататък Павлов ще се изказва нееднократно в писания от различен характер относно приемствеността, която съществува в областта на културата, че по-нататъшното възможване на социалистическата литература не може да не се опира и на предходните художествени традиции. Изобщо в противоречивия процес за преодоляване на сектантското отношение към културно-естетическото наследство Т. Павлов изиграва извънредно плодотворна роля.

В разгърнатата се дискусия в европейския печат за възможностите да бъде създадена пролетарска култура от българска страна се включват Т. Павлов и Т. Генев, застават на правилни ленински позиции по този така живо дискутиран въпрос. В статията си „Класова и човешка култура“, „На научно-философския фронт“ Павлов обосновава в теоретически и практически план, че пролетарска култура не само е възможна, но че тя вече и съществува в съветската страна. А и при условията на капитализма се зараждат предпоставки за появата на нова социалистическа литература като израз на разрастващата се работническа класа, на назряващата социалистическа революция. Едновременно с това се сочи, че пролетарската култура ще преерасне по-късно в общочовешка, защото носи в себе си прогреса на бъдещето, ще избразява живота на трудовете хора по света.

Изобщо през 20-те години, усилията на значителна част от българската интелигенция, дори и онази, която доскоро бе в плен на модернистични течения, като Гео Милев, Хр. Ясенев и др., възприема като свое гражданско и естетическо верую социалистическото революционно учение. В сложните социалнополитически и нравствено-психологически процеси все по-интензивен става стремежът да бъдат осъзнати в пълнота принципите на новата марксистическа естетика и критика, все по-успешно се преодоляват доскорошни вулгарносоциологически схеми и предписания. Това обновление се чувства особено по отношение на художественото наследство и на съвременни писатели, стоящи настрана от социалистическото движение. Но колко трудно е било това обновление, говорят и някои от статиите в сп. „Наковалия“. Въпреки обаче че понякога се сблъскваме с непреодолени рецидиви, идеологическото и естетическо съзряване в духа на творческия марксистско-ленински ставане все по-настъпателно, за да се открие особено релефно през следващото десетилетие на нашия век.

Сега именно българското марксистическо литературознание — литературна история, теория, критика — разширява своята проблематика, укрепва, стреми се да бъде в крак с най-новите постановки и методологически принципи на марксистско-ленинското учение. Литератори и писатели, като Г. Бакалов, Сава Гановски, Хр. Радевски, Г. Караславов, Л. Стоянов, М. Марчевски, Мл. Исаев, Ив. Руж, Петко Буюклиев, Б. Делчев и мнозина други, непрестанно пишат за състоянието, характера и перспективите на революционнопролетарската литература, обосновават нейната новаторска същност, започват да проявяват все по-творческо отношение към литературното наследство, призовават към обединяване на демократичните и антифашистки настроения на писателите, реагират срещу явни буржоазни и сектантски писания.

Основаният през 1929 г. в. „Работнически литературен фронт“ (РЛФ) става авторитетна трибуна за разискване на тези и подобни на тях въпроси. Групираше около себе си писателите комунисти, вестникът наистина играе и организира роля на революционнопролетарската литература, и място, където се обсъждат най-актуалните политически и културно-естетически проблеми на времето. Той горещо подкрепя и идеята за създаване на „Съюз на трудовоборческите писатели“, чиито членове с теоретико-критически писания и художествени творби участвуват в общото настъпление на демократическата, на социалистическата литература и естетика. Започва и едно по-широко общуване със съветската и световната социалистическа литература и теоретико-критическа мисъл. За това допринася и изградената „Международна организация на революционните писатели“, към която писателите около „РЛФ“ се обособяват като секция. А всичко това стимулира усилията за преодоляване на доскорошни погрешни схеми, за осъзнаване на верните принципи, извеждащи към създаване на пълноценна социалистическа литература, към разбиране своеобразието на художествената и литературнонаучната дейност, на нейните по-общи и специфични закономерности.

Тези все по-настъпателни обновителни процеси и тенденции на ленинизация на литературния фронт особено ярко личат в такива статии като „Против меншевизма в литературознанието“ от Г. Бакалов, „Диалектическият материализъм и литературата“ от Трудин (Сава Гановски), „Новият реализъм в нашата литература“ от Ив. Руж, „Да овладеем литературното наследство“ от М. Марчевски и др. Дискути-

рането на подобни въпроси става особено интензивно след Първия конгрес на съветските писатели през 1934 г., когато въпросите за природата на социалистичореалистическия метод получават сравнително по-пълно осветление.

През първата половина на 30-те години, при едно временно отслабване на буржоазната цензура, се умножават антифашистките, прогресивните периодични издания. Често инкриминирани, те са принудени да вземат нови имена, за да „надхитрят“ буржоазните власти. Макар и това невинаги да им се удава, списания като „Нова литература“, „Звезда“, „Брод“, „Кормило“ и др. дават възможност за художествена и критическа изява на мнозина демократични и социалистически писатели. На техните страници се утвърждават редица произведения със социалистическа идейност. При това все по-непримримо се настоява тази идейност да бъде въвлътена в съответна висока художествена образност, жизнената правдивост да прерасне в художествена правда, съдържание и форма да бъдат в органическо диалектическо единство — истини, невинаги осъзнавани в пълнота от неколцина в ония години.

Все по-често се реагира и срещу тематичната ограниченост на значителна част от онова, което се появявало по страниците на социалистическия печат. Хр. Радевски например направо заявява, че пролетарската литература не може да се развива в никакви схематични рамки, да възсъздава само, което става във фабриката, в клуба или по време на стачка, а да изпуска от художественото ползрение богатата гама на живота, на човешкото битие. Стереотипните образи на непоколебими борци следва да бъдат заменени от живи, с присъщите им положителни и отрицателни черти, идейно-психологически колебания и човешки страсти, с неизбежната нравствено-философска конфликтност, спътстваща раждането на новото. В подобна насока реагира и Г. Караславов. Той обосновава колко пагубни се оказват предпоставената идея, схематичната образност на пълнозвучието и въздействената сила на художественото произведение. В своята бележита статия „Диалектическият материализъм и литературата“ Сава Гановски нашироко обосновава в подчертан теоретически план значението на Ленин и в областта на художествената дейност, за необходимостта от преодоляване на плехановските вулгаризаторски възгледи, за ленинизирание на цялостния литературен фронт. За да могат обаче да се видят огромните приноси на Ленин като теоретик и критик на литературата и на изкуството изобщо — пише Гановски, — трябва да се имат предвид не само специалните му статии и изказвания в тая област, а и другите му философски трудове, да се държи сметка и за разбиранята му относно диалектическият и историческият материализъм в духовно-творческата област, както и изказванията му по въпросите на етиката, на културата, на културната революция, на теорията на отражението, на борбата му против йероглифната теория на Плеханов и т. н. „Само така ние можем да решим въпроса за грешките на Плеханов в областта на литературата, естетиката, ленинизирането на литературния фронт и поставянето на тоя фронт на висотата, която искат политическите и теоретическите интереси на пролетариата.“ При това авторът специално подчертава, че новият етап на революционнопролетарската борба изисква преустройство не само на философския, но и на литературния фронт. „И на литературния фронт трябва да се поведе борба с всички видове опортюнизъм, за неговото действително борческо активизиране, т. е. за неговото ленинизирание. Пред пролетарската литература особе-

ният етап на борбата, която преживяваме; поставя огромни задачи, решението, осъществяването на които има огромно теоретическо и политическо значение" — заключава Гановски.

Тая статия сякаш се явява синтез на онова, което вече мнозина са съзнавали, намирало израз в отделни, макар и по-фрагментарни, изказвания. Но тя е и своеобразен отзвук на все по-интензивните дискусии в Съветския съюз за преодоляване на Плеханов и утвърждаване на ленинизма в областта на литературознанието.

До такова съзнание идват не само литераторите комунисти, но и мнозина от антифашисткия настроените писатели. Стига само да прочетем статиите на Людмил Стоянов, излизали през 30-те години, за да се уверим колко всеобхватен е бил тоя процес на идейно-естетическо обновление, колко далновидни са били прозренията относно характера и насоката на голямата литература, на социалистическото изкуство въобще. Наред с прогресивната идейност и жизнена правдивост „то трябва да има качествена значимост, т. е. да не отстъпва от художествения принцип на формата и съдържанието едновременно, извлечени като опит и теория от най-съвършените образци на великите майстори; защото само високото качество действа върху колективното съзнание безусловно“ — пише Л. Стоянов в статията си „Литературната 1935 г. — поуки и перспективи“ (в. Кормило, 1936, бр. 15).

Изобщо по страниците на социалистическия, на антифашисткия, на прогресивния периодичен печат през 30-те години излизат много и много материали от различно жанрово естество, които най-пълно характеризират съдържанието и насоката на литературния процес, както и обществено-политическата атмосфера на времето. В разгорещени разговори и остро полемични статии, които понякога преминават във взаимни обвинения, се търсят ония пътища, които да изведат художествената ни и теоретико-критическа мисъл към по-пълно усвояване на марксистко-ленинското учение за интелектуално-творческата дейност.

Общото, което характеризира гражданската и идейно-естетическата платформа на тия писания, каквото и своеобразие да носи всяко едно, може би е намерило сравнително по-синтетичен израз в обнародвания през 1934 г. „Литературен манифест“ в новооснования в. „Щит“, подписан от Л. Стоянов, Г. Караславов, М. Андонов и Н. Хрелков. Като очертават целите и задачите на вестника и на литературата изобщо, авторите на „манифеста“ заявяват, че ще се борят за: „отхвърляне на принципа „изкуството за изкуството“ като принцип реакционен и исторически; борба срещу фашизма, което значи борба срещу войната, тъй като и едното, и другото са израз на най-високия стадий в развитието на капитализма; признаване на съветската култура като единствена пазителка на най-ценното богатство на човешката мисъл“. В името именно на тия основни задачи, допълвани и обосновавани с нови идеи, съждения, аргументи и постановки, засягащи било теоретически, било художествено-практически страни на творческата дейност, се разгръща и една непозната дотогава теоретико-критическа и общоидеологическа интензивност.

Когато след Седмия конгрес на Коминтерна започва процес на болшевизация на нашата партия, и пред литературата се разкриват нови перспективи за борба на идеологическия фронт. И сега ветеранът марксист Г. Бакалов продължава да разобличава апологетите на буржоазната литература, на формализма и естетизма. И заедно с това в мъчителна борба със себе си преодолява много от доскорашните си

догматични схващания, особено по отношение на националното ни културно наследство, пък и за някои черти на новата социалистическа литература, което се проявява и при тъй наречения „кормиловски спор“. Сега именно Бакалов пише бележитата си статия „Изобразете героичното“ (1936), която статия след „Против меншевизма в литературознанието“ свидетелствува за нова плодотворна крачка напред по пътя на все по-пълно усвояване на ленинските принципи за същността и задачите на социалистическото изкуство. Тук именно Бакалов се извисява най-високо в своето теоретикометодологическо развитие — един процес, продължил години наред, без да може окончателно да завърши поради толкова ненавременната смърт, покосила неуморния воин на марксистическата мисъл през 1939 г.

В онова напрегнато десетилетие на търсене и превъоръжаване, на непримирими борби и на далновидни прозрения едни от най-сложните въпроси, свързани с художествената дейност, с марксистко-ленинската теория за изкуството, намират проникновено осветление в трудовете на Т. Павлов. Неговият бележит труд „Обща теория на изкуството. Основни въпроси на естетиката“ (1937) представлява крупно явление изобщо в марксистическото литературознание и изкуствознание. Както този труд, така и редицата му статии в ония години дават верни ориентири и при изучаване на теоретическото и художествено наследство, и при оценката на литературните явления със социалистическа идейност. А и когато се обосновават обективно-историческите и индивидуално-психологическите предпоставки на творческата дейност, когато се очертават задачите на общия идеологически фронт или се проследява развитието на естетическото мислене изобщо. Все със същата широта Т. Павлов сочи и грешките, допускани от едни или други литературоведи в миналото и в ново време. Показателна в това отношение е и студията му „Г. Бакалов като литературен критик“. Тук за първи път са обосновани и основни принципи за едно научно-творческо отношение към писателите реалисти, към художественото наследство изобщо, за пръв път се дава и истинска марксистическа оценка на Вазовото дело.

Възприел и доразвил принципа на марксистическа постановка за изкуството като отражение на действителността по „законите на красотата“, Павлов стига до по-пълно творческо разбиране на характера и значимостта на художествените произведения, появявали се през отделните обществено-икономически формации и епохи, до научна трактовка на въпросите за приемствеността и новаторството, за взаимовръзката между минало и настояще, между конкретно-историческо и непряко в литературните процеси, за националното и общочовешкото, за народността и партийността, за отношението между мироглед и метод, между идейност и художественост и т. н. Наред с всичко друго трудовете на Т. Павлов, посветени на някои видни представители на българската и световната класика, доказват, че марксистическата критика се занимава не само с най-общите идейни, философски, гносеологически въпроси, както тенденциозно уверявали буржоазните литератори, но и със специфичните проблеми на художествената и теоретико-естетическа дейност, с психологията на творческия процес, със своеобразието на художествената идейност и образност, със стилно-езиковите средства и т. н. На революционнопролетарската, на социалистикореалистическата литература Т. Павлов гледа като на закономерно, исторически обусловено явление, подготвено от цялостното социално и културно-естетическо развитие. Върху нейните принципи именно израстват едни от най-

големите дарования след Великата Октомврийска революция не само в съветската държава, но и в много други страни.

Създаденото от бележития философ в областта на литературната теория, история и критика, независимо от някои преодолени вече негови постановки и съждения, бележи нов етап в усилията да се утвърдят истински научни марксистко-ленински принципи при трактовката на многообразните страни на художествената дейност. То извежда марксистическото литературоведческо мислене на нови висоти, служи и като съединително звено между онова, което бе завоювано в епохата на буржоазния строй, и онова, което вече се утвърждава в условията на социалистическа България. Сега именно Т. Павлов разгръща с още по-голям размах своите възможности на литературовед — теоретик и методолог, и независимо от някои увлечения и противоречия, неизбежни за времето, се домогва до прозрения и постановки с непреходно значение. Несъмнено към наследството на видния марксист ние тепърва ще се връщаме, включително и към онова, което създава през 20-те и 30-те години, когато той си спечелва най-голям авторитет сред цялата прогресивна интелигенция и със своето гражданско поведение на комунист, и с теоретико-критическите, философските, естетическите, общоидеологическите си трудове.

Когато човек днес се връща към ония бурни и драматични десетилетия, когато преглежда пожълтелите страници на вестници и списания, на брошури и книги, не може да не се увери, че независимо от всички лъкатушения и противоречия, увлечения в една или друга посока, така характерни за целия тогавашен марксистически литературен фронт, че в България все по-успешно се изявява и утвърждава едно научно историкоматериалистическо мислене по въпросите на историята, теорията и практиката на литературата. То бележи и една от главните линии в развитието на българското литературознание, особено в областта на литературната теория и критика между двете световни войни. Търсенията и завоеванията в тая област разкриват някои от процесите и закономерностите в утвърждаването и развитието на принципите на марксистко-ленинското учение не само в национален, но и в по-широк план.

За съжаление тук нямаме възможност да разгърнем по-нашироко картината на литературознанието ни в периода между двете световни войни, така богата и разнообразна и в по-общи идейни и методологически насоки, и в конкретни завоевания, било при изучаване на многовековното ни литературно наследство, било в оценката на явления от текущия литературен живот, било относно прозренията за бъдещето на националната ни литература, било по отношение творческото разработване, осмисляне и прилагане на марксистко-ленинските принципи. Но и от краткия преглед се открояват, както видяхме, все по-плодотворни усилия да се проучат и осветлят процесите и явленията и от предходни епохи, и от непосредната действителност, и то както в историко-литературен, така и в критикооценъчен, аналитичен план, макар и от различни методологически позиции. А не трябва да се подценява и онова, което бе направено за издирване и издаване на книжовни паметници от различни епохи, както и създаденото във връзка с учебно-образователните, общокултурните нужди на народа ни.

Колкото и да са очертани и обособени трите основни насоки, за които вече стана дума, у мнозина литературни историци и критици съглеждаме твърде хетерогенни възгледи по отношение общото и специ-

Фичното на литературната дейност като форма на обществено съзнание и познание, относно характер и задачи на литературата и закономерностите на нейното развитие, както и по отношение предпоставките и компонентите, обуславящи появата и облика на естетическите ценности. При всичката еклектичност и противоречивост обаче на съждения и преценки, на подход и анализи, общо взето, най-видните представители на литературоведческата ни мисъл — и в областта на литературната история, и в областта на литературната теория и критика, се стремят към едно реалистично и материалистическо обяснение на художествените феномени, търсят да разкрият взаимоотношенията между социален живот и художественотворческа дейност, между писател и общество, между жизнена и художествена правда, обосновават народността и нравствено-възпитателна роля на литературата. Един неизменен историзъм е характерен за дейността им и съзнание за обществената и културна значимост на литературата. И в това отношение марксистческата литературна критика се извисява до най-големи висоти.

Тези именно културно-исторически и материалистически традиции в националното ни литературоведско мислене — доразвити и обогатени, се включват в по-нататъшното възможване на българското литературознание, което в условията на социалистическа България, вече на основата на едно всеобхватно осъзнаване и възприемане на марксистко-ленинската методология, завоюва непреходни по значение успехи.